

Tere tere armas õppetaja A. Toll,
Ma palun ette jüua, ärge parage mitte
pakub, mis ma seia sisse tahen kirjatada,
aga teid selle pärast ei õppeta, mis aaga
tatsin omad südanne mõtted, weel enne
suurina teile teada anda omast usjust,
weil olla et on wiimne puha minol siin
ma pääl weel pühitseta sin õpiritus,
kui on nenda tuim ja uskumata, et
ma iha walun wakkijidi, kui ma loer ehti
palun: kas sest saab kedagi, weel ei sa, aga
wäljast pealt püan hõlega omal palwe ja
lugemist täita, õhto ja kormiko, kui aga aega
on, kui ei ole aega, et on siida kuri, none
näse woi lapse woi loma pääle, siis jääb keis
õlge seatus tegemata, mune kui heitan aga
magama, aga seda ei mõtte sugugi, et täna
äse woi mal wiimse tund olla, ma pean
walwama, et waluis olen siinra minna
kui mind nüü watsutse. Oh hirmus tinnus
oh mino fees.

Kirjad Viljandimaa kirikuõpetajatele 1880–1915¹

Piret Jõgisuu

Kirjad kui ajalooallikas on väärtuslik materjal mentaliteedi- ja olmeajaloo seisukohast vaadatuna, neis peegelduvad kirjutaja mõttemaailm, igapäevaelu ja suhtumine ümbritsevasse. Kiri annab möödanikust vahetu ja mitmekülgse pildi, kajastab ajastut, sündmusi ja suhteid üksikisiku seisukohalt.

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul hakkas välja kujunema eestlastest pastorkond. Enamik eestlastest pastoreid asus tööle Liivimaal, näiteks olid kõigi Viljandimaa maakoguduste pastorid 1910. aastaks eestlased (Saard 2000: 312). Kogudused soovisid järjest enam kirikuasjus, eelkõige pastori valimise osas kaasa rääkida. Suur osa eesti soost pastoritest tegutses jõudsalt seltsides ja karskusliikumises ning nad olid ka aktiivsed kirjamehed. Mitmedki neist tõusid tunnustatud ühiskonna- ja poliitikategelasteks (*Eesti* 2010: 322–323). 19. sajandi teisel poolel oli rahva usuelu üsna aktiivne, levisid mitmesugused usulised äratusliikumised (samal: 322), eriti Lääne-, Saare- ja Hiiu maal (Plaat 2001: 253). Eestlased olid enamasti korralikud luterlased ja kiriklikud ametitalitused (ristimine, leer, laulatus, matus) olid elu loomulikuks osaks (Jansen 2007: 332). Kirikuõpetajate kirjavahetus lubab uurida kiriku rolli rahva ühiskondlikus, kultuuri-, haridus- ja kõlbelises elus, pakkudes nii aja- kui kirikuloolist materjali (Raid 1997: 42). Artikkel tutvustab koguduseliikmete poolt pastoritele saadetud kirju kui üht huvitavat allikaliiki, mis kajastab inimeste suhet kirikuga, peegeldab ajastu mentaliteeti ja mõttemaailma.

[1] Käesolev artikkel põhineb Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetoolis 1999. aastal kaitsnud peaseminaritööl, mis valmis projekti “Ajalugu kirjades” (Eesti Teadusfondi grant nr 2997) raames, projekti juht ja töö juhendaja oli PhD Aigi Rahi-Tamm. Artikli mahu piirangute tõttu on välja jäänud ülevaated pastoritest ja nende suhetest kogudusega, temaatiliselt haridusel ja misjonit puudutavad kirjad ning sõdurite kirjad.

Foto 1. Väljavõte Jaan Hammeri kirjast A. J. Westrén-Dollile usuleigusest Kõpu kihelkonnas. Kõpu kihelkonnast Suure-Kõpust Selge talust. 5. november 1878 vkj.

EAA f 1290, n 1, s 151, pgt

Allikad

Eestis on publitseeritud eelkõige tuntud kultuuri- ja ühiskonnategelaste kirjavahetust, näiteks Friedrich Reinhold Kreutzwaldi laialdane korrespondents (Kreutzwald 1910–1911; 1962). Avaldatud on kirikutegelaste kirju, hiljuti ilmus Villem Reimani kirjavahetus Jakob Hurdaga aastatel 1884–1904 (Piiir 2010).

Vähem tähelepanu on köitnud aga tavaliste inimeste² korrespondents. Mujal maailmas on tavaliste inimeste kirjad leidnud laialdast kasutamist ajaloolaste, etnoloogide, sotsioloogide, mentaliteedi- ja kultuuriloo uurijate poolt, eeskätt lähikümenditel (vt nt Djupedal 1989; Grosse et al. 1989; *Epistolary Selves* 1999; Krüger 2009). Sama arengut võib täheldada ka Eestis (Pool 1991; Rattus 1998; Kalkun 2008; Eglit 2009 jne). Teoloogid on koguduseliikmete kirju kasutanud kirikuloo allikana (Saard 2000; Leigri 2007).

Projekti “Ajalugu kirjades” raames on valminud mitmeid töid sõdurite, kooliõpetajate ja J. Hurda rahvaluule suurokogumisest osavõtnud kirjasaatjate korrespondentsi põhjal (Kekkonen 1997; Martsik 1997; Rahi, Jõgisuu 1998; 2000 jne).

Artiklis leiavad käsitlemist Viljandi Pauluse, Helme ja Kolga-Jaani kihelkonna pastoritele saadetud koguduseliikmete kirjad ajavahemikust 1880–1915. Vaadeldakse koguduseliikmete kirju, mis kajastasid inimestele olulisi kiriklikke, sotsiaalseid, ühiskondlikke, olmelisi või isiklikke probleeme.

Artikli aluseks olevas uuringus võtsin kirjade väljaselgitamise eesmärgil vaatluse alla Viljandimaa 10 luteri koguduse kirikuõpetajate korrespondentsi ja keskendusin eesti pihtkonda kuuluvate koguduseliikmete kirjadele. Kõige rohkem sisaldus eelpoolnimetatud kirju Viljandi Pauluse ja Kolga-Jaani koguduse fondides, nende koguduste pastoritele saadetud kirjad olid ka temaatiliselt mitmekesised. Viljandi Pauluse koguduse puhul on 1910. aastani kaasatud Kõpu abikoguduse liikmete kirjad.³ Helme pastorite korrespondentsi hulgas oli huvipakkuvaid kirju suhteliselt napilt, kihelkond on valitud näitena kirjade vähesusest. Koguduseliikmete kirju sisaldus vähemal määral ka Paistu, Suure-Jaani ja Tarvastu pastorite kirjavahetuse hulgas. Valitud ajavahemik (1880–1915) tulenes kirjade rohkusest sel perioodil. Järnevalt lühike ülevaade kolme kihelkonna pastoritest ja kogudustest.

Viljandi Pauluse⁴ kogudust teenisid aastail 1876–1909 August Jakob Westrén-Doll ja seejärel 1909–1939 Jaan Lattik. Tavainimeste kirju õnnestus enim leida Westrén-Dolli korrespondentsi hulgast, kes täitis aastatel 1884–1898 ühtlasi Viljandimaa praosti kohustusi. Lattiku kirjavahetus oli valdavalt ametialane, probleemide üle arutlevaid koguduseliikmete kirju oli vaid mõni üksik. Kirjade rohkus võis tulene-

[2] Tavaliste inimeste all on silmas peetud erinevatesse ühiskonnagruppidesse kuulunud isikuid (nt kooliõpetajad, taluperemehed, kirikumõisa rentnikud jne), kes samas ei olnud tuntud ühiskonna- või kultuuritegelased. Artiklis kasutatakse mõisteid tavaline inimene ja tavainimene sünonüümidena.

[3] Juba iseseisvunud Kõpu koguduse fondis seesuguseid kirju ei leidunud.

[4] Viljandi Pauluse kogudus iseseisvus 1861. aastal, mil see lahutati Viljandi Jaani kogudusest. 1911. aastani kuulus Viljandi Pauluse koguduse koosseisu Kõpu abikogudus, mis hõlmas Suure-Kõpu, Puiatu ja Väike-Kõpu mõisapiirkondi (*Baltisches* 1985: 79). Viljandi Pauluse kirik ehitati aastail 1863–1866 (*Evangelisch* 1911: 270) ja sajandivahetusel kuulus kogudusse umbes 16 500 inimest (*Eesti* 1939: 116).

da kihelkonna suuruselt, pastor Westrén-Dolli praostipositsioonist või rahva üldisest vaimsest ärksusest. Viljandi kihelkond paistis ühtlasi silma Sakala kirjasaatjate arvu (Jansen 1971: 282) ja rahvaluule kogumise (Martsik 1997: 22) poolest. Koguduseliikmed kirjutasid Uusna, Puiatu, Suure-Kõpu ja Viljandi vallast, märgata on just Kõpu abikoguduse piirkondade aktiivsust. 20. sajandi algul oli samades piirkondades aktiivne seltsielu (Arukaevu 1992: 53–54, 83–84).

Kolga-Jaani⁵ koguduses töötasid uuritaval ajavahemikul kirikuõpetajatena Emil Rathlef (1879–1890) ja Villem Reiman⁶ (1890–1917). E. Rathlefile saadetud tavainimeste kirju autor ei leidnud, seevastu V. Reimani korrespondents sisaldas neid hulgaliselt. Kolga-Jaani puhul võib kirjade rohkust seletada V. Reimani energilise isi-

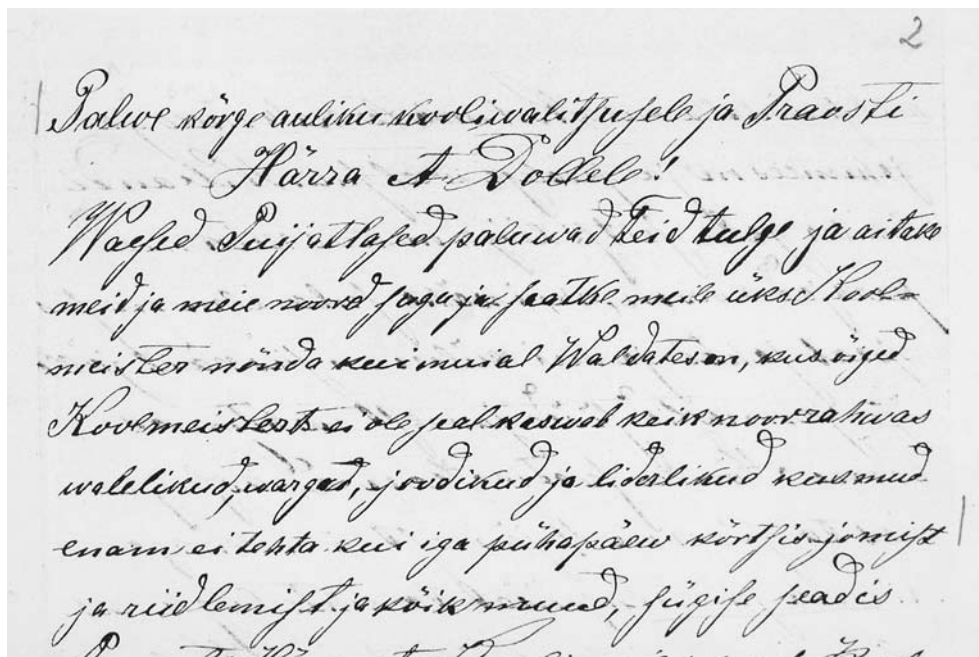

Foto 2. Väljavõte Puiatu küla elanike kirjast A. J. Westrén-Dollile Puiatu kooliõpetaja ja kohaliku vaimuelu allakäigust. 7. septembril 1886 vkj. EAA f 1290, n 1, s 303, l 3p

kuga, kes hoolitses igati koguduse ja kiriku eest (Palm 1937: 77–78, 90). Rahvuslikes ettevõtmistes oli kihelkond tagasihoidlik. Viljandi ja Helme kihelkonnaga võrreldes oli seal vähem Sakala (Jansen 1971: 282) ja Postimehe (Laar 1996: 37–38) kirjasaatjaid. Aleksandrikooli liikumise (Jansen 1971: 282) ja rahvaluule kogumise (Martsik

[5] Kolga-Jaani kihelkond oli pindalalt keskmise suurusega, asetsedes suurematest linnadest ja raudteedest kaugemal. Kirikumõis oli üks suurimaid Eestis ning oli jagatud rendikohtadeks. 1909 oli koguduses 3830 eestlast ja 40 sakslast, kihelkonnas elas palju vene õigeuskulisi (Palm 1937: 67–68).

[6] V. Reiman oli muuhulgas üks Eesti Rahva Muuseumi asutamise mõtte väljaütlejaid (Õunapuu 2011: 65). Tema tütar Helmi Reiman-Neggio oli esimene haritud eesti etnoloog, kes töötas ERMis selle algusaastatel, lõi aluse rahvakunsti süsteemsele uurimisele ja kogus Kolga-Jaani kihelkonnast vanavara (Õunapuu 2004).

Foto 3. Helme kirikuõpetaja Johannes Uustal altari ees, 1927. ERM Fk 2839:51

liikumise üritustesse (*Viljandimaa* 1939: 308). Pastor G. Koik oli küll eestlane, kuid saksameelne kirikuõpetaja, mistõttu polnud tema suhted kogudusega head (EKLA f 199, m 19, l 65-66). Võimalik, et seetõttu ei soovinudki koguduseliikmed Koigile kirjutada. Kirjade vähesuse põhjus jääb Helme puhul siiski teadmata. Kihelkonna rahvas oli ühiskondlikult ärgas. Helme kihelkond oli olnud aktiivne palvekirjade kirjutamise aktsioonis (*Viljandimaa* 1939: 293–295) ja tegi tublisti kaastööd Postimehele (Laar 1996: 37–38). Aleksandrikooli heaks annetatud raha poolest edestas ta Viljandi kihelkonda ja Kolga-Jaanit (Jansen 1971: 282). Peamiselt kirjutas rahvas Uustalile kiriklike talitluste läbiviimise ja kirikliku kuuluvuse asjas. Viimatinimetatud kirju tuli kogudusest eemalviibivate liikmete käest näiteks ka Tartust, Viiburist ja Helmest pärit misjonärit Hiinas.

Kirjade teemadering oli suhteliselt lai, käesolevas artiklis on toodud näiteid kahest teemagrupidist – kiriklike ja religiooside küsimusi ning sotsiaalset ja eraelu puudutavatest kirjadest. Nimetatud teemad annavad hea ülevaate kirjades enim esinenud teemadest ja loodetavasti tutvustavad koguduseliikmete kirju kui olme-, mentali-

1997: 22) poolest ei paistnud ta samuti eriti silma. Kirju tuli Soosaare ja Võisiku vallast, viimasest oli esindatud Oorgu küla. Paar kirja saadeti Kolga-Jaanile kaugest Karksi kihelkonnast, kirjutajateks noormehed, kes küsisid pastor Reimanilt nõu Soome misjonikooli astumiseks.

Helme⁷ kirikuõpetajad olid sajan-divahetusel Ernst Behse (1857–1897), Georg Koik (1900–1914) ja Johannes Uustal (1915–1948). E. Behsele ja G. Koigile adresseeritud koguduseliikmete kirju autoril leida ei õnnestunud. J. Uustali kirjade hulgas leidis mõni üksik sarnane kiri. Kirjade vähesuse üheks põhjuseks võib olla Helme kirikuarhiivi osaline hävimine II maailmasõjas. Vähest kirjade hulka ei saa otseselt seostada pastorite ja koguduse suhetega. E. Behse ja koguduse läbisaamine oli üldiselt hea (*Viljandimaalt* 1898) ja ta hoolitses kohalike koolide eest (EKLA f 199, m 19, l 48). Teisalt ei suhtunud pastor hästi rahvusliku

[7] Kogudusse kuulus 1850. aastal 10 050 inimest. 20. sajandi esimestel kümnenditel püsis liikmete arv 14 000 ümber. 19. sajandi usulised liikumised (vennastekogude liikumine ja vene usku minek) olid Helmes nõrgemad kui enamikus teistes Lõuna-Eesti kihelkondades (*Valgamaa* 1932: 305–306).

teedi- ja sotsiaalajaloo allikat. Teemaatiline osa on toodud kui näide ühest allikalii-
gist ega kujuta endast teemade sisulist analüüsi.

Pastoritele saadetud koguduseliikmete kirjad sisalduvad koguduste fondides Eesti Ajalooarhiivis (EAA f 1285, 1290, 1296) pastorite kirjavahetuse hulgas. Kirjade leidmine mahuka ametialase korrespondentsi hulgast oli keerukas, sest tavainimeste kirju pole eraldi kogutud ja ametialaste kirjadega võrreldes oli koguduseliikmete kirjade hulk väike. Mõningaid tavainimeste poolt pastorile saadetud kirju õnnestus leida Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolisest Arhiivist (EKLA). Antud arhiiv sisaldab pastorite (eelkõige Villem Reimani) korrespondentsi kultuuri- ja ühiskonna-
naelu tegelastega. Kirjavahetus tuntud inimestega on artiklist teadlikult välja jäetud, kuna eesmärgiks polnud kaugeltki pastorite ühiskondliku ja kultuurilise tegevuse kajastamine. Kultuuriloolises Arhiivis on kasutatud kihelkondadest kogutud ajaloolist pärimust, peamiselt koguduse pastorite, kirikute ja kiriklike olude kohta (EKLA f 199, m 16, 17; f 199, m 19; f 200, m 8:1; 8:2). Kolga-Jaani koguduseliikmete kirju sisaldab ka Eesti Ajalooarhiivis asuv karskusseltsi Eesmärk fond (EAA 3818, n 1, s 20), kuid sealne materjal on valdavalt karskusteemaline ja vajab eraldi uurimist. Isikuandmete osas on kasutatud vallaliikmete nimekirju (EAA f 1072, n 1, s 74) ja vallavolikogu protokolliraamatuid (EAA f 3322, n 2, s 2).

Kirjade temaatika ja autorid

Kirjad käsitlesid üsna laia teemaderingi: kirikukorralduslikud ja usuküsimused, kohaliku kooli- ja hariduselu kitsaskohad, sotsiaalsed ja eraelulised probleemid. Kolga-Jaani pastor V. Reimanile kirjutasiid Vene-Jaapani sõtta saadetud kodukoguduse mehed hulga tervitus- ja tänukirju, sest pastori algatusel saadeti sõjaväljale pakke. Esindatud oli misjoniteema: pastor Reimanilt paluti abi misjonikooli astumiseks ja Helme pastor Uustaliga pidas sidet Hiinas töötav misjonär Hendrik Kokamägi.

Kirjutamise põhjuste järgi võib kirjad jagada palve-, kaebe- ja pihtimuskirjadeks. Palve- ja kaebekirjad eristuvad teistest probleemikesksema sisu poolest, neis kirja-
des käsitletakse kas autorile endale või piirkonna elanikele olulisi küsimusi (näiteks kooliõpetaja sobimatus, palvetundide ärajäämine, vaestehoolekanne, kõlblusküsimused jne). Selliseid kirju saadeti tihti kollektiivselt *küla nimel*. Ka kooliõpetajad palusid pastorilt tööalast nõu. Sageli on raske vahet teha kaebe- ja palvekirjade vahel, millegi üle kaevates palutakse ka abi ja nõu. Omaette rühma moodustavad sõdurikirjad: tervitused, hüvastijätukirjad, jutustava sisuga läkitused ja ametlikku laadi palved mitmesuguste kiriklike talitluste või dokumentide nõutamise kohta. Pihtimuskirju saatsid enamasti surmasuus olevad inimesed, näiteks vanad inimesed enne oma surma või sõdurid ning neis esineb mõnikord arutlusi usu teemal.

Kirjade autorite seas oli enim kooliõpetajaid ja taluperemehi, esindatud olid kohaliku kultuurielu tegelased, kirikumõisa rentnikud ja mölder. Paljud autorid jäid anonüümseks, eriti kaebekirjade puhul. Seetõttu on kirjutajatest vähe andmeid ning sageli on teada vaid autori päritolukihelkond. Võib arvata, et ka anonüümseks jäänud autorid olid siiski piisavalt aktiivsed koguduseliikmed, kuna tundsid vajadust küla või kogudust puudutavatest probleemidest pastorile teada anda. Allpool

on toodud näiteid kiriklikest ja religioossetest ning sotsiaal- ja eraelu puudutavatest teemadest.

Religioosseid ja kiriklike küsimusi kajastavad kirjad

Koguduserahvas tundis kirjades muret mitmete kirikukorralduslike küsimuste pärast, pastoril paluti olukorraga tutvuda ja asja parandada. Mõnikord juureldi kirjades usu ja usklikkuse üle sügavamalt. Järgnevalt on toodud näiteid sarnastest kirjadest.

Noorte usuline kasvatus

Leerikooli korraldus oli üks neist probleemidest, mis kirjades kajastamist leidis. Leeriaeg oli järjeks kristlikule kasvatusle kodus ja koolis ning juhatas noore täiskasvanuella (Jansen 2007: 327). Viljandi Pauluse koguduse leerilastest on kirjutanud Viljandi kihelkonnakooli õpetaja ja organist Mats Kirsnel, kes oli ühtlasi leerilaste järelevaataja ning tundis muret noorte kõlbluse pärast ja lootis praostilt leerikooli korralduse parandamist. Kolmandik leerikooli tulnud poistest ja tüdrukutest asus elama leeritoa ruumides kirikumõisas. Ülejäänud kaks kolmandikku leidsid korteri Viljandi linnas. Majutuskoht leiti tavaliselt Viljandi agulites Kivistikus ja Kantrekülas. Leeritoas elavatele noortele olid määratud järelevaatajad, linnas ööbivatelo lastel polnud mingit järelevalvet ning nende üle kontroll puudus (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt g).

Aga küsime: „Kes valvab kahe kolmandiku üle?!“ Nad annavad üles: „Ma lähen tädi, onu, sõbra ehk muu ausa ja mõistliku inimese juurde, kes sagedasti sugugi need ei olegi, milleks neid üles antakse, ehk kui nad ka need on, kui kaugele ulatab nende võimused leeripoiste, -tüdrukute üle?“ (Samas)

Pealegi julgustasid korteriandjad noori leerikooli ajal end vabamalt tundma, sest see aeg pidi kauaks meelde jääma ja ei tohtinud *leinlik* olla. Linnapoisid tulid maatüdrukuid vaatama ja vastupidi, maapoisid leidsid endale seltsi linnatüdrukute juurest. Koos külastati linna joogikohti, mis polnud Kirseli arvates noortele sobilikud ja õllepoodides nähtu rikkus eriti maalt pärit laste kombeid.

Siis ka ligidamalt õllepoodidest jooki muretsetakse, mõnikord ka õieti rohkel mõõdul, sest see teeb ju ka nalja, kui mõni arg talupoisike ehk tüdrukuke joogi mõjul natuke sudimaks agaraks ja südamlikumaks läheb, siis tuleb ka näpust hõlpsamalt midagi välja, neis õllepoodides kuuldi, nähti ja tehti seda, mis muidu maalapsele võõras oli. (Samas)

Joogimajade pidajad noori ei keelanud, sest neile oli suur ostjaskond kasulik (samas).

Linna- ja maalastel olid erinevad kombed ja kasvatus. Loomulikult puutusid agulitesse korterisse jäänud maanoored kokku linnalastega ning vanemate silme eest eemal olles tundsid noored end vabamalt.

Üksikinimese suhe usuga

Usust ja usuleigusest kirjutab A. J. Westrén-Dollile 1878. aastal Selge talu peremees Jaan Hammer Kõpu kihelkonnast, kelle arvates olid kihelkonna inimesed usu suhtes üsna leiged. Korralik usklik ei oldud sugugi „õigel“ viisil, kuigi kirikus seda õpetati ja pühad kirjad olid kõigil koju muretsetud. Au sees olid vaid need, kes kõvasti tööd tegid, kuid töö tõttu jäid tihti usukombed täitmata.

Ma ütlen: „Et lihalik suur töömure, see lämmatab kõik vaimulikud head kombed ära. Nõnda on lugu! See on aus inimene, kes kõige rutem jõuab töö juurde (ehk kallale minna). Aga seda ei tule kellelgi meelde, et nõudke esiti Jumalariiki, siis antakse pealegi kõik, mis meil ihu ja hinge poolest tarvis on. [...] Ma olen ise mitu talu näinud, kus, arvata, palverahvas kõik on tuimad, ei ole lugemist ei laulmist hommikul ega õhtul. (EAA f 1290, n 1, s 151, pgt)

Hammeri arvates oligi usuleigus suuresti peremeeste süü, kellest võtsid eeskuju kodakondsed. Taluperemees Jaan kirjutab näitena enda usuelust ja tunnistab, et on nõnda tuim ja uskmatu, et paludes või lugedes ikka kaalub, *kas sest saab midagi või ei saa*. Väliselt püüdis ta usukombeid täita, kuid mõnikord, nagu Jaan ise väljendas, jäid õhtul, kui ta naise, laste või loomade peale vihastas, kõik *ususeadused* tegemata.

Kui ei ole aega ehk on süda kuri mõne naise või lapse või looma peale, siis jääb kõik ususeadus tegemata, muudkui heidan aga magama, aga seda ei mõtle sugugi, et täna öösel võib mul viimne tund olla. (Samas)

Eesti talupoja puhul on töökust ikka ja jälle esile tõstetud, kuid kirja autori sõnutsi jäi usukommete täitmine töö tõttu unarusse. Kirjast järeldub, et vähemalt väliste usukommete järgimist peeti oluliseks, sisemine usklikkus sõltus inimesest endast. Jaan oli sügavalt mures oma kahtluste pärast ja oli enda arvates liiga külm usu vastu. Talumehele näis tunduvat, et ta ei suuda enam üldse uskuda ja kaotab nõnda pinna jalge alt.

Läbitöötatud materjali piiratuse tõttu ei saa öelda, kui tihti taolisi usuküsimustes sügavuti minekuid ette tuli. Pigem on meeldiv tõdeda, et nende probleemidega oma hinge karjase poole pöörduda julgeti.

Pühapäevased jutlused

Kirikujumalateenistuste kõrval pidasid palvetunde ehk *lugemisi* kooliõpetajad kohalikes koolimajades (Köpp 1937: 443). Puiatu elanikud kirjutasid praost A. J. Westrén-Dollile kollektiivkirja, kus olid pahased, et kohalik koolmeister praosti korraldusest hoolimata pühapäeviti neile koolimajas jumalasõna ei lugenud. Jumalasõna

lugemine koolimajas oli eriti vajalik vanadele ja vaestele, kes ei suutnud ise kirikusse minna.

Mitmel vanal ja kehval on sellepärast suur takistus, et nemad rohkem kirikus käia ei saa, kui nii palju, mis nemad lauakirikus käivad, sest neidki peremehi pole rohkem kui kümne seast üks, kes oma talu vaesele hobuse annab kirikusse minna, sui [suvel] saavad jala läbi, aga mis peavad nad talvel küllega tegema? (EAA f 1290, n 1, s 303, l 3)

Koolitoas peetavad jutlused olid aga rahvale nähtavasti meeldinud, sest inimesi oli seal väga palju käinud (samas).

Jumalasõna lugemise ärajäämine tekitas kirikust eemaldumist ja soodustas muid ettevõtmisi, näiteks kõrtsiminekut: nii leidis see aset Puiatu elanike seas, kes leidsid eest tühja koolimaja, sest kooliõpetaja oli *saapaid teinud* ja läinud sootuks kalu püüdma (samas: l 3p). Puiatu elanike kollektiivkirjas praost A. J. Westrén-Dollile 1883. aastast pole koolmeistri nime küll mainitud, kuid Puiatu valla protokolliraamatus on 1886. aastast teateid Johan Kasvandiku nimelisest kooliõpetajast (EAA f 3322, n 2, s 2, l 82; 84). Pühapäevaste *lugemiste* ärajäämise tõttu ei jäänudki inimestel muud üle, kui *hingeõndsuse poolest ära surra* (EAA f 1290, n 1, s 303, l 3p). Seetõttu pööraski osa külarahvast kõrtsi sisse:

Ehk mõni läheb ajaviiteks kõrtsi, aga näeb seal vana pööratseks tegijat pudelis hiilgavat vot tarvis mul ka seda mekkida, ja mekib kuni ta pikali seina äärde jääb, seepärast jäid kõik kodused toimingudki tegemata (samas).

Sarnaselt Jaan Hammeri kirjale näitab Puiatu rahva kirigi väliste usutalituste järgimise olulisust. Kuivõrd jumalasõna vastuvõtmine ja mõistmine inimeseni ulatus, sõltus juba igäihest eraldi. Küll seostati moraali allakäiku jumalasõnast kaugene misega.

Kirikukorraldusega seotud küsimused

Paljud aktiivsed koguduseliikmed avaldasid arvamust mitmesuguste kirikukorraldusega seotud küsimuste osas. Oluline oli nii kirikumuusika, pühakoja korrasolek kui annetuste korjamise viis.

Muusika

Kirikumuusika oli kirjades küllaltki sagedane teema. Kirikul oli oma roll ilmaliku koorilauluharrastuse tekkimisel (Vahtre 1992: 64).

Viljandi Pauluse koguduse liige Jaan Kaur kirjutas 1881. aastal Viljandimaa praostile kodukoguduse laulukoorist:

Jõulupukiks sai see [kirikulaul] ka nagu imeteoks ette võetud [...] kui niisugune koor nüüd seal laulma peab, kus mitu tuhat silma vaatamas ja kõrva kuulamas on, kas seal igäüks eesti noormees ära ei peaks punastama, aga ei, seda ei pane keski tähelegi. (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt e)

Laulukoori juhatajana on märgitud Kirselit, kellest oli eelnevalt juttu seoses leerilastega (vt lk 130, samas artiklis). Kooriliikmete arvates mängis juht liiga vähe erinevatele häälerühmadele laulude viise ette. Vanemad olijad laulsid õpetajaga häält kokku, uued koorilauljad seevastu ei kuulnudki oma hääle täielikku viit, seetõttu kahanes lauljate hulk aasta-aastalt. Kirjast selgub, et peale kooriliikmete olid paha-meelt avaldanud paljud teisedki koguduseliikmed, mida väljendab repliik: *mis need lauljad sinna otsivad, kui lauluetendajat ei ole?* (samas). Kooliõpetajad olid aktiivsed mitmetel elualadel, sealhulgas ka koorilaulu õpetamises ja juhatamises. Mitmete ülesannetega tegeledes ja samas kooliõpetajatööd tehes oli mõistetav, et laulukoori juhatamisel võis ette tulla puudusi.

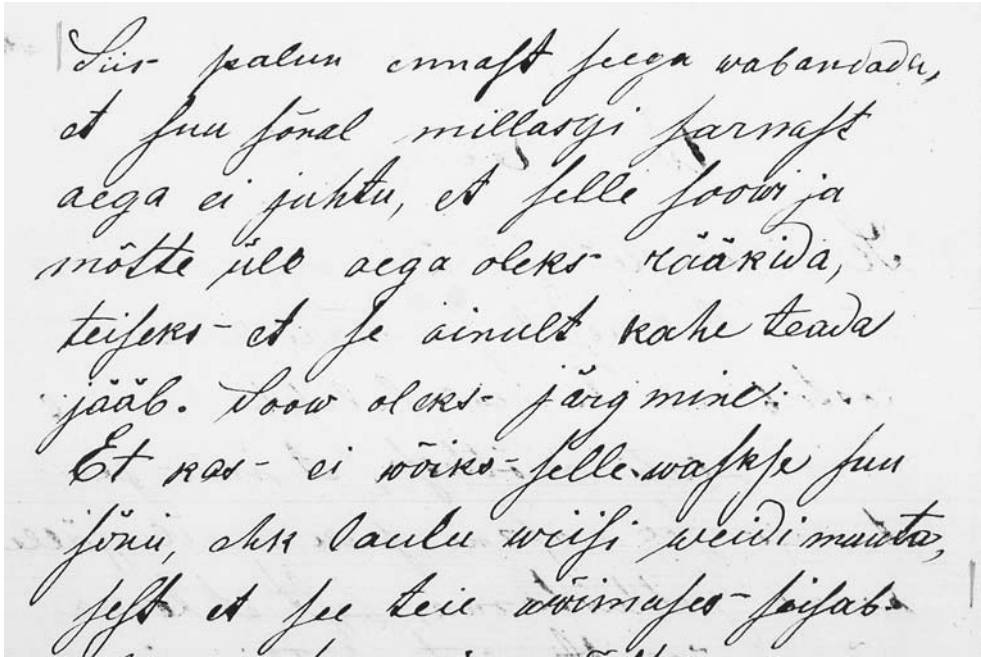

Foto 4. Väljavõte Jakob Reiali kirjast V. Reimanile kirikukellade löömisest ja annetuste korjamisest kirikus. Kolga-Jaani kihelkond. Dateerimata. EAA f 1285, n 1, s 347, l 46p

1891. aastal võttis P. Nugis Tobralt Viljandi kihelkonnast sõna kirikulaulu asjas, suurel reedel oli lauldud vaimulikku laulu *Oh leinakem ja kaebelgem!* moonutatult ja autori arvates ilmalikult. Ta pani seda väga pahaks ja lisas, et kirikus peaks *kõik asi täiesti vaimulik olema*. Ilmalikke lauljaid nimetas autor *kuutilauljateks* ja leidis, et nad võiksid oma laule esitada seltsimajades ja suurtes teatrites, mitte aga kirikus laulda, *sest see ei ole mitte ilus, et ühte vaimulikku laulu kuutilauluks saab lauldud* (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt d).

19. sajandil järjest enam levima hakanud ilmalik muusika küll paelus rahvast, kuid leidis neidki, kes ilmalikku muusikat patuks pidasid (Aareleid, Jansen 1982: 38). Seda enam tekitas ilmalik muusika hämmingut kirikus esitatuna. Kirjast ei sel-

gu täpsemalt, kuivõrd ilmalikult laulu esitati. Ilmselt soovis kirja autor, et kirikus esitatav muusika jääks siiski ainult vaimulikuks.

Kirikukellad

Kaudselt võib kirikumuusika alla liigitada ka kirikukellade heli. Jakob Reial Kolga-Jaani kihelkonnast võttis sõna kirikukellade löömise korrast. Autor väitis, et kirikukell kostab talle lähedalt kõrvu ning kirikukella hääl kostis alati liiga ühetooniliselt:

See sõna hääl, mis meile aga alati nõnda ühetooniliselt kostab, on kõigil eemalolijatel ja elavatel raske aru saada, mis tema üks ehk teine kord jutustab? (EAA f 1285, n 1, s 347, l 46)

Autori arvates võiks selle vaskse suu sõnu pisut muuta, eriti sooviti koguduseliikmete poolt matusekella aeglasemalt lüüa.

Minu soov ja mõte oleks, iseäranis matusekella kohta, ja nii mitu korda kui see ühes ehk teises kohas koguduseliikmete keskel jutuks on tulnud, on kõik väga selle poolt olnud, et matmise kell saaks harva või pikkamisi löödud ja ei mitte ruttu rattaga kõigutatud. (Samas: l 46–46p)

Siis läheks kellahääl paremini aeglase matusekõnega kokku:

Selles mõttes, et ta siis nagu meie hauakõnega oma aeglase ja mõtterikka sõnaga enam kokku kõlaks. [...] et siis see tasane vaikne pikaline toon kui mõtleja mehe suust tuleks ja ka meid mõtlema paneks, kus meie oleme ja kuhu meie läheme. (Samas: l 46p–47)

Kirikumuusikat kuulati seega rahva poolt hoolega, puudusi ja kõrvalekaldeid traditsioonist pandi kohe tähele.

Kord jumalateenistusel

Ettepanekuid tehti muudেসki kirikukorraldusega seotud asjades. Kirikuskäigu ja jumalateenistuse olulisust rahvale näitab seegi, et kõneainet pakkus jumalateenistusel kehtiva vaikusenõude täitmine. Kirikuseaduse järgi pidi avaliku jumalateenistuse ajal valitsema kirikus kord ja vaikus (*Gesetz* 1901: § 266), mille eest pidi vastutama kiriku eestseisja (samas: § 742).

J. Reial kirjutas V. Reimanile, et jumalateenistusel peaks kõik kõrvaline kribin ja krabin ära jääma. Jumalateenistuse ajal kotiga andide korjamine segas ja ärritas inimesi (EAA f 1285, n 1, s 347, l 47–47p).

Eeskujuks tõi ta kveeakerid, kelle jumalateenistustel valitsevat eeskujulik kord ja kes nii vaikselt oma palvetundi peavad, et võib ehk üsna mõnus olla.

J. Reiali arvates

võiks [annetused] ühte teise panipaika pandud saada, sest kes anda tahab, see leiab koha hõlpsasti, kus ta oma ande võib paigutada. Kuna nurumiseandi kellegil tarviski ei ole. (Samas: l 47p)

Sarnaseid märkusi annetuste korjamise kohta kirikus tegid ka Sakala kirjasaatjad (Jansen 1971: 169).

Kiriku puhtus

Juba eespoolgi tsiteeritud P. Nugisel oli etteheiteid lisaks ilmalikule laulmismaneerile ka Viljandi Pauluse kiriku puhtuse osas:

Mina sooviks väga, et meie kirik seestpoolt võrgust ja tolmust puhtaks saaks. Muidu on meie kirik väga ilusa koha peal ja ka väljastpoolt väga ilus, aga seestpoolt näitab hooletust. Ma arvan seda kirikupuhastaja süüiks. Kui humse [...] ilmaga sees ümber vaatad, ei näe küll palju võga, aga kui hele päike meil kirikusse paistab, küll sa siis näed võrku ja tolmu, kõige rohkem veel kantsli lae peal, mis ometi puhas peaks olema. (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt d)

Kiriku puhastamine oli üks kellamehe ülesannetest (Lamp 1991: 25) ning ei ole teada, kas Viljandi Pauluse kiriku kellamees oli tubli või hooletu, kuid kiriku puhtuse üle kaevati küll.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kirikukorraldusega seotud teemad olid koguduserahvale kindlasti südameasjaks, seda näitab sarnaste teemade rohkus. Usu ja usklikkuse üle juureldi küll harva, kuid põhjalikult. Kirikust ja usust kaugenemine tõi koguduse arvates kaasa moraallilanguse. Kiriklikus korralduses ja usukommete täitmises pidi koguduseliikmete arvates valitsema kindel seaduspära, millest kõrvalekaldumist pandi pahaks.

Foto 5. Viljandi Pauluse kiriku altariruum 1920. aastatel. ERM Fk 482:9

Sotsiaalseid ja eraelulisi probleeme käsitlevad kirjad

Kirikuõpetajale ei kirjutatud üksnes kiriklikes küsimustes, tihti tuli ette mitmesuguseid elulisi, igapäevase olme ning suhetega seotud küsimusi, millega üksi oli raske hakkama saada.

Vaeste eest hoolitsemine

Vaeste ja haigete probleem oli külaelanike seas tihti jututeemaks. Kirikuseadus sätestas, et pastor pidi hoolitsema koguduse vaeste eest (*Gesetz* 1901: § 438–439). Samas 1866. aasta vallaseaduse põhjal kandis vaeste eest hoolt kogukond. Kiriku poolt antud osa pidi olema vaid toetus valdade poolt antud abile (Köpp 1937: 462).

Üldiselt äratasid vaesed kaastunnet, kuid leidus ka hukkamõistjaid. Järgmisena üks näide sellest temaatikast.

1886. aastal kirjutati Uusna vallast praost A. J. Westrén-Dollile noorest, last ootavast naisest Reet Kurrikust, kes käis talust tallu, kuid keda keegi ei tahtnud vastu võtta:

Meie Viljandi kihelkonnas Uusna vallas hulgub praegu sügise ajal üks noor inimene Reet Kurrik ümber, ühest talust teise talusse, keegi ei võta teda vastu, igaiüks tõukab teda eemale ja käsib ruttu ära minna, ei tahetagi öömaja temale lubada. [...] Ta on hooletuma ja ropu eluga juba nii kaugel, et iga päev mahasaamisel. (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt a)

Reet Kurrik oli 22-aastane, kes polnud Jumala poolt loodud liikmete poolest vaene, aga siiski veidi vähema mõistusega. Ta oli ilma õpetuse ja karistusega üles kasvanud ning ka leeris polnud ta veel käinud. Tüdruk käis talust tallu ja lootis elatist hankida. Mõned peremehed lubasid tüdrukul vahel enda juures teenida, kuid seda vaid ajutiselt. 1885. aasta jüripäevast jaanipäevani teenis ta Vasara talus vallavanem Hans Tenga juures, sealt oli ta nädal enne jõulu ilma mingisuguse palga ehk riideta minema saadetud. 1886. aastal tuli Reet Kurrik tagasi ja teenis Vasara talus kuni sügiseni, mil ta järjekordselt minema aeti, kuna oli rase. Kuigi asjaga pidanuksid kirja autori arvates tegelema valla- või kirikuametnikud, polnud keegi seda teinud. Kuid et asi puudutas vallavanemat, siis esialgu vaikiti: *ei taha keegi vallavanema peale kaebaja olla*. Külaelanikud olid kord tüdruku ka vaestemajja juhatanud. Sealt oli ta *nälja või kelmuse pärast* midagi varastanud ja seetõttu lahkuma sunnitud (samas).

Kuna probleem oli juba kaua päevakorras püsinud, üritati nüüd praostilt abi leida:

Kuhu peab see armetu inimene nüüd minema? [...] Ehk teab austatud praostihärra midagi paremat nõu selle inimese kohta. (Samas)

Kirjutaja jäi küll anonüümseks, kuid kirjast võib välja lugeda, et külahahvas oli probleemi omavahel juba ammu arutanud ja vaestele leidus kogukonnas kaasa-tundjaid.

Eraelu

Pastorile usaldati sageli eraelulisi ja kõlblusprobleeme: kaasa valik, lahkkelid abikaasade vahel või sündsusetu eluviis.

Kirikuõpetaja pidi koguduseliikmeid jumalakartlikule, ausale ja kombelisele eluviisile üles kutsuma (*Gesetz* 1901: § 432). Mida sai kirikuõpetaja selliste probleemide puhul ära teha? Ilmselt asjaosalistega rääkida, mõnikord manitseda ja lahendusi pakkuda. Alljärgnevalt mõningaid näiteid eraelu ja kõlblust puudutavatest kirjadest.

Kaasa valik

Seikeldusi seoses ebasobiva kaasa valikuga on läbi aegade jagunud. 19. sajandi lõpus hakati kaasa valikul järjest enam arvestama noorte enda valikut (Õunapuud 2003: 39). Kaasavara ja külaühiskonna arvamuse tõttu oli vanemate nõusolek ikkagi tähtis (samas: 41).

Teema üheks näiteks on alljärgnev kirjeldus. 1898. aastal kirjutas Viljandi valla Ruudi talu peremees Johan Suits pastor Westrén-Dollile oma poja Jaani abiellumisplaanidest Mari Raatbergiga. Poja väljavalitu teenis kirja autori sõnutsi linna joogi-kohtades *ropu eluga* raha. (EAA f 1290, n 1, s 133, l 124)

Mari oli tegelenud näitlemisega, ta oli kehastunud näkiks ja käteta inimeseks:

Ka on tema näitlejate seas olnud ja lasknud ennast kalaks muuta. Pool kala, pool inimest, ka ilma käteta inimeseks muuta ja endal teise rinna ära lõigata. (Samas)

Samuti oli preili Raatberg haiglas *kurjas haiguses* olnud, mille eest vald raha oli maksnud. Tüdruk oli vahele jäänud ka vargustükiga oma isa tagant. Poisi isa oli asjast väga häiritud.

Armuline ja austatud kõrge piiskopi Härra, kuidas võin ma seda naisterahvast oma majasse võtta, kes nõnda on hukka läinud [...]? (Samas)

Isa arvates tahtis naine vaid *laulatatud saada*, ega hoolinud tegelikult tema pojast ning jätkaks oma senist elu (samas).

Abieluprobleemid

Lahkarvamusi, mida ei suudetud selgeks rääkida, tuli ette ka abielus olles, neis küsimustes kirikuõpetaja poole pöördumine pidi tuginema vastastikusel usaldusel. Villem Reiman sai kirja ühelt Kolga-Jaani kihelkonna mehelt K. Kullilt, kes oli naisega koos elanud juba 15 aastat, kuid kes polnud korralik abielunaine, sest oli oma ihusse kaks last *ära surmanud*. Esimese lapse puhul sai ta kõrtsimehelt rohtusid, teise lapse kaotas ta hõõrumise teel ära, kolmas laps küll sündis, kuid vigasena (EAA f 1290, n 1, s 338, l 15).

Kaks last on tema oma ihusse ära surmanud. Esimesele lapsele oli saanud nii kangeid rohtusid viimse Kaavre [Kaavere] kõrtsimehe Jaak Palu käest, kelle peale ka pödema jäi! Teisele lapsele, kes juba pool aega vana oli, õpetatud niiviisi hõõruma, et surmatud sai. [...] Kolmandal lapsel on praegu pea viltu, mis ta püüdis ära talitada, aga võimalik seekord seda kurja korda saata ei olnud. (Samas)

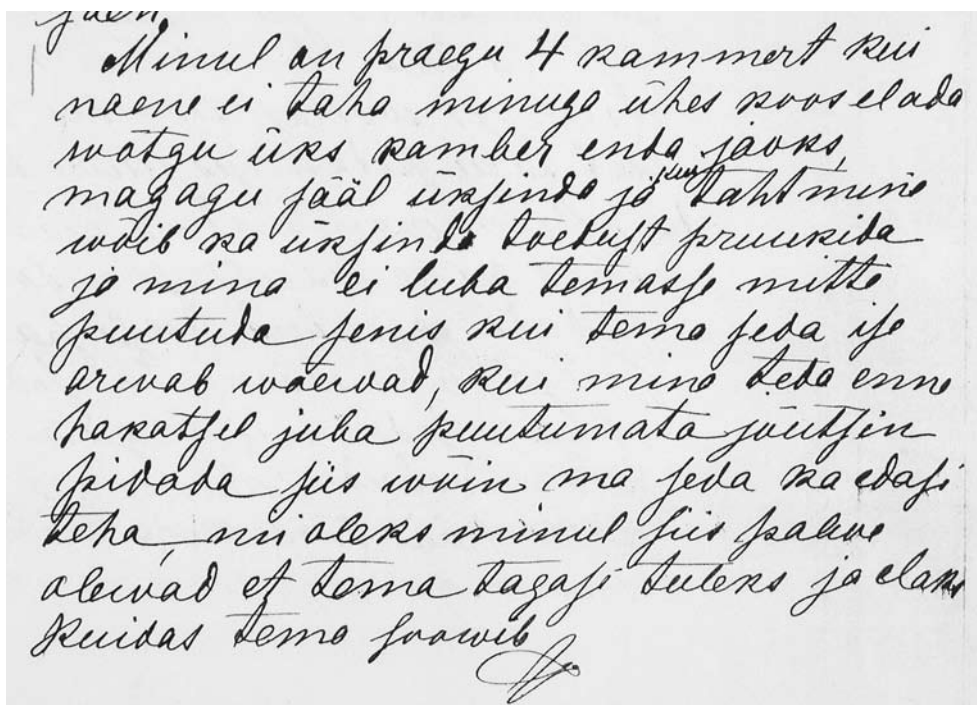
Järgmise võimaliku raseduse puhul *on aga täielik kindel plaan valmis, kui see peaks juhtuma, siis saab looduse idu ühe taldriku peale pandud ja seda siis kõvasti hõõrutud, mispeale see siis voolustega välja jookseb* (samas). Talurahva teadmised meditsiinist olid väiksed ja arstiabi kättesaadavus halb, seda eriti naistehaiguse ja sünnitusabi osas (Martna 1914: 102–103). Naine ilmselt ei tahtnud lapsi saada, mees soovis ja lisas, et kui juba abielunaised lapsi hukkavad, mis siis veel vallalistest rääkida (EAA f 1290, n 1, s 338, l 15). Taluperes olid lapsed tavaliselt oodatud, kuid seekord olid kahjuks kokku saanud erineva ellusuhtumisega inimesed.

J. Reial Kolga-Jaani kihelkonnast kirjutab pastor V. Reimanile 1902. aastal oma abielust. Kirjast ei selgu, mis oli lahkhelide põhjuseks, kuid mees ja naine olid juba varemgi käinud pastori juures lepitust otsimas, naine oli saanud loa kolm aastat mehest eraldi elada ja teenis elatist taludes töötades (EAA f 1285, n 1, s 319, l 1p).

Mees pidi majapidamise ja talutööga üksi hakkama saama, aga majapidamine läks naiseta allamäge ja lahusolek võis suhteid ning elukorraldust veelgi enam muuta:

[S]edamööda läheb minu talupidamine ennem tagurpidi kui edaspidi ja viimaks olen mina sunnitud talu käest ära andma ja siis ei ole minul enam nõnda hea naist tagasi võtta, sest ega seda siis tea kui kaugel ehk kuidas moodi elujärje sean. (Samas)

Mehe sõnutsi olevat naiselgi sedapidi raske elada, sest ta teeb temale palju vaeva ja viletsust, võõrast teenides (samas: l 1). Talupidaja mõttemaailm oli loomulikult seotud

Minul on praegu 4 rambert kui
naene ei taha minuga ühes koos elada
võtku üks rambert enda jaoks,
magagu jäl ümber ja tahab mino
võib ka ümber toetult pruusida
ja mina ei luba temast mitte
puutuda jennis kui temo jeda ise
arvab vaevad, kui mino teda enne
haratse juba puutumata jüütfin
pidada siis võin ma jeda ka edasi
teha, kui aleks minul siis jalko
alevad et temo tagasi tuleks ja elama
Kuidas temo soovib

Joonis 3. Väljavõte Jakob Reiali kirjast V. Reimanile suhetest abikaasaga. 29. jaanuar 1902 vkj. EAA f 1285, n 1, s 319, l 1p

talude hea käekäiguga. Nähtavasti oli mees siiski nõus kooselu jätkama, neil oli neli tuba, millest naine võinuks ühe endale võtta ja niimoodi seal elada, et mees *temasse ei puutuks*, nende kooselu jooksul olid nad siianigi teineteisesse külmalt suhtunud (samas: l 1p). Kui aga naine kolm aastat ära oleks, siis ei nõustuks mees teda enam tagasi võtma, vaid lubas sel juhul ka oma varanduse ära anda, et võimalikest vara

jagamisega seotud sekeldustest vabaneda. J. Reial otsis pastori kaasabil lepitust (samas: l 2–2p).

Abielurikkumine

Kirikuõpetajalt loodeti, et ta ka eksinud *õigele teele* tagasi juhiks. Anonüümseks jääda soovinud autor, kes signeeris kirja vaid *J* tähega, kirjutas A. J. Westrén-Dollile Uusna vallas elavast Johan Evarist.⁸ J. Evert oli abielus, kuid suhtles tihedalt Ann Roostali nimelise tüdrukuga. Ann oli varem Everti juures teeninud ja seal oli nähtavasti ka nende suhe alguse saanud. Hiljem läks Ann teenima vallavanem Hans Tähe juurde Kirbu tallu. Evert käis tihti Kirbul, saatis Annele kirju ja rätiku sees saiu. Kirjades plaaniti ühist linnasõitu. (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt f)

Mõned aastad tagasi oli kuulda rahva kõrvus, et Uusna valla Evariti Johani Evert oma tüdruku Ann Roostaliga kokku elavad. Aga siiski mina ei võinud seda uskuda, sest Johani Evert oli ennem palvemaja juures eestlugeja rahvale. Aga täna tõendavad täiesti, et tõsi on, sest see tüdruk on Kirbo Hans Tähe ees teenimas. Et Johan kaunis sagedasti Kirbul Anne juures käivat ja Annel saiu ja teatuskirju toovad, et kuidas jälle Annega ühes linna minna ja ka koju tulla. (Samas)

Õnnetul kombel sattus üks kiri ja saiarätik Kirbu talu poisi Jüri Potteri kätte. Ühes neist kirjadest oli olnud juttu ka J. Potterist endast ja mitte just kõige paremas valguses, see kiri küll rumalasti kirjutatud Johanil Potre laimamisest. Kahe mehe vahel tekkis tüli ning Johan pidi üles tunnistama, et need olid tema saiad ja kirjad. Asi lõppes siiski leppimisega:

Aga siiski andis ta andeks ja Johan Evert andis 1 rbl 20 kop⁹ Jüri Potrele liiguraha ja käskis 10 toop¹⁰ õlut ja 1 toop viina tuua lepituse liiguks ja Potteri tõi. (Samas)

J. Evert käis siiski ka edaspidi Kirbul Anne pool külas. Evertist kirjutatud inimese sõnusti on mees abikaasale ja lastele suurt südamevalu põhjustanud. Kirja autor palus praostil asja uurida ja Johanit noomida, sest Johan on mitme lapse isa ja peagi valla kaks ametit on tema käes (samas). Abielurikkumine tekitas koguduseliikmetes meelepaha ja ajendas pastorile asjast kirjutama. Vallas tuntud isikult loodeti ehk eeskujulikumat käitumist.

Kõlblusetu eluviis

Koguduseliikmed kirjutasid ka hukka läinud tüdrukutest. Anonüümseks jäänud koguduseliige Viljandi maakihelkonnast kirjutas A. J. Westrén-Dollile Amalie Johanna

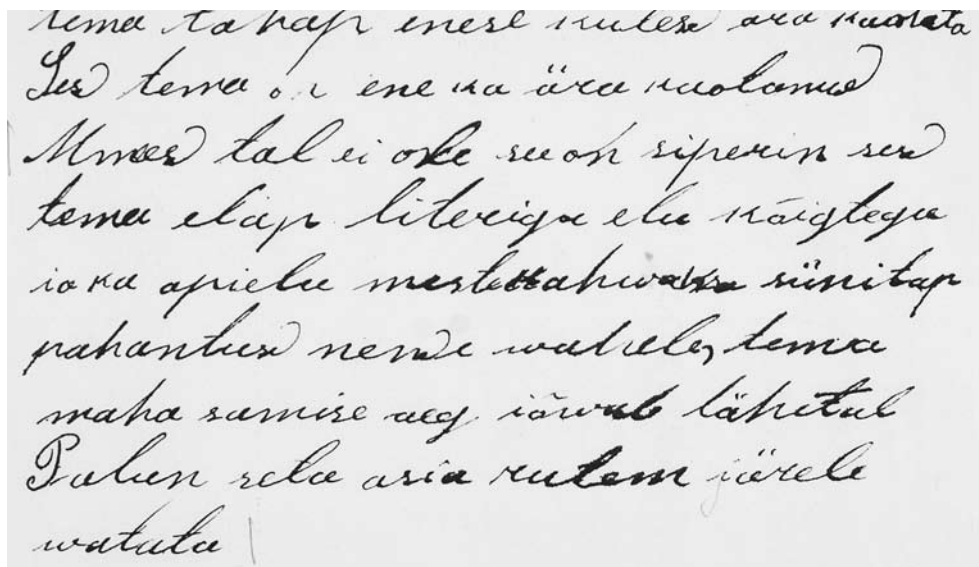
[8] Johan Evariti nimekuju näib olevat ebatäpne, sest Uusna vallaelanike nimekirjas 1898.–1899. aastast on märgitud vaid Johan Johani poeg Evert (snd 1842), tema naine Kadri (snd 1885) ja kolm last. Evariti-nimelist nimekirjas ei leidu (EAA f 1072, n 1, s 74, l 15p.). Tõenäoliselt on kirja autor siin tähega eksinud ja mõelnud Evertit, mitte Evaritit. J. Evert oli ka üks Jakob Hurda rahvaluule suurkogumise korrespondentidest (Martsik 1997: 11; 39–40).

[9] 1 rubla = 100 kopikat.

[10] 1 toop = 1,223 l.

Anu tütar Lapist. Amalie oli varem olnud prostituut ja tantsis linnas *mägede* peal,¹¹ mille eest kardavoid¹² ta politseisse viisid. Hiljem oli Viljandi kihelkonnast pärit tüdruk kodupaika tagasi tulnud, kus ta ühe talumehega *hirmsasti ja ropusti* koos elas (EAA f 1290, n 1, s 144, pgt b). Külainimeste suhtumine kerglast ametit pidavasse tüdrukusse oli loomulikult karm, sest *kuidas kõlbab sihuke teiste sekka, kes alles ses Neitsilikus armsuses ja puhtuses on?* (samam). Rahva kõlblustaset mõjutas linnade ja mõisate lähedus, neis piirkondades sündis palju vallaslapsi (Raud 1915: 12). Linnaelu varjupooled tekitasid külaelanikes pahameelt.

Kombelõtvusest teatati ka Helme kihelkonnast. Taas anonüümseks jäänud autor kirjutas pastor J. Uustalile Ann Veske nimelisest tüdrukust Kärnamäe talust, kes

Tema ta kirjast inese murede ära muudata
 See tema on enema ära muudatus
 Murede tal ei ole see on siperin see
 tema elab literiga elu näigete
 io ka apiele mestataviva sinitap
 pahantun nende watele, tema
 maha samise aeg iäwub läbitul
 Palun rida aria witem järelle
 wata

Foto 5. Väljavõte anonüümse autori kirjust J. Uustalile Ann Veske elukommetest. Dateerimata. EAA f 1296, n 1, s 263, l 111

elas kokku nii abielumeeste kui vallalistega ja tekitas sellega tülisid abielupoolte vahel. Kirja autor on A. Veske kohta kasutanud omapäraselt väljendit, nimetades teda *siperiniks*,¹³ kes elab *literiga*¹⁴ elu (EAA f 1296, n 1, s 263, l 111). Tähelepanelik koguduseliige tundis vajadust külas probleeme tekitavast tüdrukust teada anda.

Eraelulisi ja sotsiaalseid küsimusi sisaldavad kirjad annavad hästi edasi küla argielu, moraali, inimeste tööspidamisi, omavahelisi suhteid ning isiklikke muresid, mille puhul pastorilt abi ja nõu paluti. Kirikuõpetajale juleti kirjutada ka väga isiklikest muredest, mis näitab koguduse ja hingekarjase usalduslikku läbisaamist. Küla

[11] Linna all on ilmselt silmas peetud Viljandit ja sealseid lossimägesid, millele viitab mägede nimetamine.

[12] Kardavoi = linnapolitseinik.

[13] Ilmselt sõnast siperdama või sipeldama (siplema).

[14] Liiderlikku.

moraali- ja kõlblusnorme jälgiti koguduseliikmete poolt hoolega, nende rikkujatest anti kirikuõpetajatele teada ning paluti asjaosalisi manitseda.

Kokkuvõte

Tavainimeste kirjad on huvitavaks ajalooallika liigiks, mis on seni leidnud suhteliselt vähest kasutamist. Kindlasti on sellise materjali tarvitamist piiranud kirjade laialipillatus erinevate arhiivide vahel.

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul hakkas tekkima eesti soost pastorkond. Kirikuõpetajast sai kohaliku kiriku-, kultuuri- ja vaimuelu juhtfiguur. Mõnedki eestlastest pastorid tõusid tunnustatud ühiskonna- ja kultuuritegelasteks. Rahva usuelu oli aktiivne, levisid mitmesugused äratusliikumised, järjest enam tekkis kogudustel soov kirikuasjus kaasa rääkida.

Viljandi Pauluse, Kolga-Jaani ja Helme kogudust teenisid sajandivahetusel autoriteetsed ja koguduses üldiselt lugupeetud pastorid, kelle korrespondentsi hulgas leidub mitmeidki huvipakkuvaid koguduseliikmete kirju. Viljandi Pauluse ja Kolga-Jaani pastorite kirjavahetus sisaldas koguduseliikmete kirju üsna rohkelt, kuid Helme vastav kirjavahetus oli seevastu hõre. Helme pastorite korrespondents oli põhiliselt ametialane. Viljandi Pauluse koguduse puhul tingis kirjade rohkuse kihelkonna suurus, rahva üldine aktiivsus ning pastori autoriteetne positsioon rahva seas, see ilmnes eriti Kolga-Jaani puhul, kus pastoriks oli Villem Reiman. Helme puhul võib kirjade vähesust osaliselt seletada kiriku arhiivi hävimisega II maailmasõjas. Pastor E. Behse suhted kogudusega olid üldiselt head, G. Koiki pidas kohalik rahvas saksameelseks kirikuõpetajaks. Kirjade vähesuse peamine põhjus jääb Helme puhul siiski teadmata.

Kirjade autorite kohta pole paratamatult kuigipalju andmeid, tavaliselt on teada vaid nimi ja kirjutamise koht, mõnikord lisati nimele amet (enamasti kooliõpetajate puhul) või eluala (nt taluperemees). Palju oli anonüümkirju, eriti sotsiaalseid olusid ja kõlblust puudutavate kirjade seas. Kirjade teemadering oli suhteliselt lai: suur osa kirjadest käsitles kiriklikke ja religioosseid küsimusi, paljudes oli juttu kohalikest koolioludest ja sotsiaalsetest kitsaskohtadest. Pastorile usaldati ka eraelulisi probleeme. Kirikuõpetaja kaudu hoidsid kodumaaga sidet võõrsil viibivad või elavad koguduseliikmed – sõdurid ja misjonärid. Kirikukorralduslikud küsimused olid koguduseliikmetele olulised – kuulati kirikus esitatavat muusikat ja koguduse laulukoori taset, kõrvalekaldumisi traditsioonilisest kirikumuusikast pandi tähele ega kiidetud heaks. Samuti märgati kiriku üldist puhtust. Pühapäeviti oldi harjunud kuulama koolimajas peetud jutlusi ja nende ärajäämine tekitas pahameelt. Lisaks kirjutati usuteemadel – harvad, kuid põhjalikud kirjad vaagisid üksikinimese või kihelkonna üldist usuelu. Pastorile kui koguduse vaimse ja moraalse elu juhile kirjutati probleemidest ja kitsaskohtadest koguduse või küla elus, temalt oodati küsimuste selgitamist või lahenduste pakkumist. Elanikud jälgisid hoolega külaelu

sotsiaalsed poolt ja inimestevahelised suhteid ning kõrvalekaldumisi moraalist ja käitumisnormidest tauniti.

Eraelulised kirjad avavad mitmeid inimestele olulisi isiklikke ja perekonnaprobleeme, lubavad pilku heita olustikku, kommetesse ja töekspidamistesse. Isiklikust elust kirjutati pastorile üllatavalt avameelselt ja siiralt, mis annab tunnistust usalduslikust läbisaamisest pastori ja koguduseliikme vahel.

Kirikuõpetajale saadetud koguduseliikmete kirjad sisaldavad mitmeid inimestele olulisi kiriklikke, religioosseid, sotsiaal- ja argielu tahke ning on väärtuslik kiriku-, mentaliteedi- ja sotsiaaljaloo allikas, mis väärriks kindlasti laialdasemat kasutamist.

Allikad

EAA = Eesti Ajalooarhiiv

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Kolga-Jaani kogudus, f 1285, n 1, s 319 „Toimik abielulahutuste asjus 29.01.1902–19.06.1916“ [vkj].

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Kolga-Jaani kogudus, f 1285, n 1, s 338 „Laiuse pastori Joh. Kõppu koguduseliikmete ja teiste erakirjad pastor V. Reimanile 1892–1917“.

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Kolga-Jaani kogudus, f 1285, n 1, s 347 „Sõdurite kirjad pastor Reimanile 1904–1915“.

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Viljandi Pauluse kogudus, f 1290, n 1, s 133 „Kirjavahetus Liivimaa Konsistooriumiga ja Liivimaa kindralsuperintendendiga perekonna erakalmistute rajamise, meetrikaliste korrektuuride (eriti vallaslaste pärast vanemate abiellumist seaduslikuks lapseks tunnistamise asjus), usuvahetuse kitsenduste ärakaotamise, naisõpetaja poolt usuõpetuse tundide andmise, kirikliku patukahetsuse, ametipalvuse jm. asjus 21.01.1900–05.11.1918“.

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Viljandi Pauluse kogudus, f 1290, n 1, s 144 „Ringkiri, vallaametnike nimistu ja kirjavahetus vallavalitsustega, kohtutega, kirikueestseisjaga jt. vennaste koguduse, Kõlli talu maale erakalmistu (nimega Taevamulk) asutamise, leitud lastelaipade, kirikumaksude, oreliparanduse ja muus asjus 30.01.1878–26.11.1899“ [vkj]

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Viljandi Pauluse kogudus, f 1290, n 1, s 151 „Ringkirju, ristimisjuhiseid võhikuile, kirikuteenri kohustuste loetelu ja kirjavahetus vallavalitsustega, teiste pastoritega jt. 1906. aasta sõjakohtu poolt surmamõistetute, kirikumõisa valdusõiguste ja võlgnevate kirikumaksude, eestikeelse piibli redigeerimise ja Kirikukelladele kaastöö, kõstri valimise, hoolekande, misjonitöö ja muus asjus 01.1900–05.1910“ [vkj].

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Viljandi Pauluse kogudus, f 1290, n 1, s 303 „Toimik kaebuste asjus kooliõpetajate peale 09.1876–1883“.

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Helme kogudus, f 1296, n 1, s 263. „Sõjapõgenikele abiandmise Läti Komiteelt, Liivimaa Evangeeliumi Luteri usu Konsistooriumilt, Lõve vallavalitsuselt ja teistelt sissetulnud kirjad sõjapõgenike koosseisu kohta andmete saamise, väljapool abielu sündinud laste seadustamise, vallavalitsuse liikmetelt ametvande võtmise ja muus asjus 21.01.1916–07.12.1917“ [vkj].

Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Helme kogudus, f 1296, n 1, s 351. „Viljandi rajooni rahvakoolide inspektorilt, Kärstna 2-he klassiliselt ministeeriumikoolilt, Helme kreeka-õigeusu koguduse preestrilt ja teistelt sissetulnud kirjad Hummuli koolile õpetaja määramise, Kärstna ministeeriumikoolis evangeeliumi luteriusulistele usuõpetuse andmise, Helme

kreeka-õigeusu kirikukoolis õppivatele evangeeliumi luteriusulistele õpilastele usuõpetuse andmiseks õpetaja palkamise ja muus asjus 11.10.1871–07.01.1918“ [vkj].

Karskusselts Eesmärk, f 3818, n 1, s 20 „Saabunud kirjade register. Kirjavahetus Liivimaa kuberneriga, teiste seltsidega, seltsi liikmetega jt-ga põhikirja kinnitamise, laulukoori ja raamatukogu asutamise, kõnekoosolekute ja pidude korraldamise, liikmete omavaheliste arusaamatuste, Muraka kõrtsi sulgemise jm asjus. 1890–1899“.

Puiatu vallavalitsus, f 3322, n 2, s 2. „Vallavolikogu protokollid 1886“.

Uusna vallavalitsus, f 1072, n 1, s 74. „Valla nimejuhataja 1898–1901“.

EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv Eesti Kirjandusmuuseumis:

Ajalooline traditsioon Viljandi-Kõpu kihelkonnast, f 199, m 16, 17.

Ajalooline traditsioon Helme kihelkonnast, f 199, m 19.

Ajalooline traditsioon Kolga-Jaani kihelkonnast, f 200, m 8:1, 8:2.

Artiklis kasutatud kirjad

Jakob Reiali kiri V. Reimanile suhetest abikaasaga. 29. jaanuaril 1902 [vkj]. EAA f 1285, n 1, s 319, l 1–2p.

K. Kulli kiri V. Reimanile oma abikaasast ja perekonnaelust. Kolga-Jaani kihelkonnast. Dateerimata. EAA f 1285, n 1, s 338, l 15.

Jakob Reiali kiri V. Reimanile kirikukellade löömisest ja annetuste korjamisest kirikus. Kolga-Jaani kihelkonnast. Dateerimata. EAA f 1285, n 1, s 347, l 46–46p.

Johan Suitsu kiri A. J. Westrén-Dollile tema poja Jaani ja Mari Raatbergi abiellumisest. Viljandi vallast Ruudi talust. 6. veebruaril 1898 [vkj]. EAA f 1290, n 1, s 133, l 124–124p.

Anonüümse autori kiri A. J. Westrén-Dollile Reet Kurrikust. Uusna vald. 1. novembril 1886 [vkj]. EAA f 1290, n 1, s 144, pgt a.

Anonüümse autori kiri A. J. Westrén-Dollile Amalie Johanna Lapist. Dateerimata. EAA f 1290, n 1, s 144, pgt b.

P. Nugise kiri A. J. Westrén-Dollile kiriku puhtusest ja vaimulikust laulust. Tobralt. 28. jaanuaril 1898 [vkj]. EAA f 1290, n 1, s 144, pgt d.

Jaan Kauri kiri A. J. Westrén-Dollile Viljandi Pauluse kiriku laulukoorist. Viljandi-Kõpu kihelkonnast. 12. juunil 1881 [vkj]. EAA f 1290, n 1, s 144, pgt e.

Anonüümse autori J kiri A. J. Westrén-Dollile Johan Evarti ja Ann Roostali suhetest. Viljandi-Kõpu kihelkonnast Uusna vallast. Dateerimata. EAA f 1290, n 1, s 144, pgt f.

Mats Kirseli kiri A. J. Westrén-Dollile leerikooli korraldusest ja leerilaste käitumisest Viljandi linnas. Dateerimata. EAA f 1290, n 1, s 144, pgt g.

Jaan Hammeri kiri A. J. Westrén-Dollile usuleigusest Kõpu kihelkonnas. Kõpu kihelkonnast Suure Kõpust Selge talust. 5. novembril 1878 [vkj]. EAA f 1290, n 1, s 151, pgt.

Puiatu küla elanike kiri A. J. Westrén-Dollile Puiatu kooliõpetaja ja kohaliku vaimuelu allakäigust. 7. septembril 1886 [vkj]. EAA f 1290, n 1, s 303, l 3–3p.

Anonüümse autori kiri J. Uustalile Ann Veske elukommetest. Dateerimata. EAA f 1296, n 1, s 263, l 111.

Kirjandus

- Aareleid, Aili; Ea Jansen 1982. *Rahva kultuurielust minevikus ja tänapäeval*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Arukaevu, Jaanus 1992. Peod avalikus elus Viljandimaal 1910–1917. Diplomitöö. Juhendaja dots Allan Liim. Tartu: Tartu Ülikool.
- Baltisches* 1985 = *Baltisches historisches Ortslexikon*. T. 1. *Estland (einschliesslich Nordlivland)* 1985. Begonnen von Hans Feldmann, herausgegeben von Heinz von zur Mühlen, bearbeitet von Gertrud Westermann. Köln; Wien: Böhlau.
- Djupeadal, Knut 1989. Personal Letters as Research Sources. – *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology*. Vol. 19: 51–63.
- Eesti* 1939 = *Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud* 1939. Bruno Ederma, Asta Jaik (toim). Tartu: Konstantin Jaik.
- Eesti* 2010 = Andres Andresen et al. 2010. *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa.
- Eglit, Liisi 2009. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas. Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikool.
- Epistolary Selves* 1999 = *Epistolary Selves: Letters and Letter-writers, 1600-1945*. Rebecca Earle (ed.) 1999. Aldershot, Hants; Brookfield, VT: Ashgate.
- Evangelisch* 1911 = *Die evangelisch-lutherischen Gemeinden in Russland: eine historisch-statistische Darstellung*. Bd. 2. *Der Livländische, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk*. 1911. Zentral-Komite der Unterstützungskasse für evangelisch-lutherische Gemeinden in Russland (Hrsg.). St. Petersburg: Watsar.
- Gesetz* 1901 = *Gesetz für die Evangelische-Lutherliche Kirche in Russland, mit Erläuterungen nach Entscheidungen des Dirigirenden Senats, Erlassen der Ministers des Innern und Befehlen des General-Consistoriums: nichtoffizielle Ausgabe*. 1901. R. v. Freymann (Hrsg.). Reval: Franz Kluge.
- Grosse, Siegfried; Martin Grimberg, Thomas Hölscher, Jörg Karweick 1989. „Denn das Schreiben Gehört nicht zu meiner täglichen Beschäftigung“. *Der Alltag kleiner Leute in Bittschriften, Briefen und Berichten aus dem 19. Jahrhundert*. Bonn: J.H.W. Dietz Nachf.
- Jansen, Ea 1971. C. R. Jakobsoni „Sakala“. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jansen, Ea 2007. Eestlane muutuv asjas. Seisuseühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Kalkun, Andreas 2008. Jakob Ploomi kirjad sõjast. Kirjakonventsioonid ja isiklik tragöödia. – *Akadeemia* nr 3: 559–588.
- Kekkonen, Elina 1997. Kooliõpetajate kirjad ajalooallikana Kodavere kihelkonna näitel (1863–1890). – *Artiklite kogumik. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised* nr 2 (9). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 133–167.
- Kreutzwald 1910–1911 = *Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I–II*. 1910–1911. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts.
- Kreutzwald 1962 = *Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula kirjavahetus 1867–1873*. 1962. Eduard Ertis (toim). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Krüger, Gesine 2009. *Schrift-Macht-Alltag. Lesen und Schreiben im kolonialen Südafrika*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau.
- Köpp, Juhan [Johan] 1937. *Laiuse kihelkonna ajalugu*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Laar, Mart 1996. „Eesti Postimehe“ kaastöolistest 1864–1881. – *Kleio. Ajaloo Ajakiri* nr 2 (16), 34–38.
- Lamp, Arvo 1991. Et Jumal meid ka palvetamise eest kaitseks (II). – *Kleio. Teaduslik-populaarne ajaloo ajakiri* nr 4: 24–25.

- Leigri, Antti 2007. Pühalepa koguduse elu ja tegevuse kajastamine EELK Konsistooriumi ning koguduse vahelises kirjavahetuses aastatel 1920–1951. Diplomitöö. Juhendaja dr Riho Saard. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut
- Martna, Mihkel 1914. *Külast. Mälestused ja tähelepanekud Eesti külaelu arenemisest pärast 60-idaastaid*. Tallinn: Maa.
- Martsik, Katrin 1997. Viljandimaalt Jakob Hurdale saadetud kirjad. Seminaritöö. Juh. mag. Aigi Rahi. Tartu: Tartu Ülikool.
- Palm, August 1937. *Villem Reiman. Saavutusrohke rahvuslik võitleja*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Piir, Tarmo 2010. Villem Reimani ja Jakob Hurda kirjavahetus aastatel 1884–1904. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2009. Annales Litterarum Societatis Estonicae*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Plaat, Jaanus 2001. *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni*. Eesti Rahva Muuseumi Sari 2. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Pool, Mart 1991. Taluperemehe kirjad kõrgkoolis õppivale pojale. – *Kleio. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh* nr 3: 74–79.
- Rahi, Aigi; Piret Jõgisuu 1998. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast I. – *Ajalooline Ajakiri* nr 2 (101): 29–48.
- Rahi, Aigi; Piret Jõgisuu 2000. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast II. – *Ajalooline Ajakiri* nr 3: 51–67.
- Raid, Lembit 1997. Evangeeliumi-luteriusu koguduste arhivaalidest Eesti Ajalooarhiivis. *Kleio. Ajaloo Ajakiri* nr 2 (20): 40–43.
- Rattus, Kristel 1998. Marie Underi salong ajakirjanduse näitel. Kirjavahetuse sisuanalüüs. Peaseminaritöö. Juh. prof. Elle Vunder. Tartu: Tartu Ülikool.
- Raud, Märt 1915. Eesti armuilmast. – *Eesti Kultura* 4. Jurjev: Postimees, 3–100.
- Saard, Riho 2000. *Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku loomine, 1870–1917*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Vahtra, Lauri 1992. *Teekond läbi aja. Sugemeid eestlaste kultuuri ajaloost*. [Tallinn]: Sõltumatu Infokeskus.
- Valgamaa 1932 = *Valgamaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus*. 1932. August Tamme kann, Artur Luha, Edgar Kant (toim). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Viljandimaa 1939 = *Viljandimaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus*. I, Üldosa. 1939. Artur Luha et al. (toim). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Viljandimaalt 1898 = *Eesti Postimees* nr 3, 15. jaanuar 1898, 2.
- Õunapuu, Piret 2003. *Eesti pulm*. [Tallinn]: Tänapäev.
- Õunapuu, Piret 2004. Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf 2004. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 47–80.
- Õunapuu, Piret 2011. *Eesti Rahva Muuseumi loomine ja väljakujunemine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Piret Jõgisuu (BA, snd 1974) töötab Eesti Rahva Muuseumis bibliograafina ja omandas 1999. aastal bakalaureusekraadi Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna arhiivinduse õppetoolis. Õpingute käigus olid tema uurimisvaldkondadeks Eesti sõdurite kirjad I maailmasõjast ja Viljandimaa kirikuõpetajatele saadetud koguduseliikmete kirjad perioodil 1880–1915.

Summary: The Correspondence of Clergymen of Viljandi County 1880–1915 as Historical Sources

Piret Jõgisuu

The letters of ordinary people constitute an interesting source for historians, a source which has currently been relatively unused. Undoubtedly one explanation for this is the fact that the correspondence tends to be scattered in various archives.

The second half of the 19th century marks the emergence of the Estonian-origin parish clerks. Estonian clerks won people's trust and the relationships between clerks and their congregations improved as a result. Parish clerks became leading figures in local church, cultural and intellectual life. The rise of national movement, which had its beginning at the turn of the century, increased people's self-confidence and public participation. Contacts between clerks and congregations tightened, parishioners learned to share their concerns with their pastors. In the late 19th century, the county of Viljandimaa, located in the South-East Estonia was one of the best-developed regions in Estonia from the point of view of its economic wealth and active participation in the national awakening processes.

At the turn of the 20th century, Viljandi St Paul's (Pauluse), Kolga-Jaani and Helme congregations were served by authoritative and respected clerks whose correspondence include several interesting letters from ordinary people. Whereas the latter formed a considerable proportion of the correspondence of Viljandi St Paul's and Kolga-Jaani parish, the correspondence of Helme parish clerks was predominately official. In case of Viljandi St Paul's congregation, the main reasons why the clerk received a large number of letters from ordinary parishioners were the size of the parish, people's general activity and the clerk's respected position among the general public. The latter explanation was particularly evident in the case of Kolga-Jaani parish served by Villem Reiman who played an important role in the Estonian national awakening. In case of Helme parish, the small number of letters from ordinary people can be explained with the relative unpopularity of the parish clerk Georg Koik. However, it is also possible that the correspondence has simply been destroyed or gone lost.

Not much can be said about the people behind the letters, in most cases we can detect only the name of the author and the place of writing. Many letters, especially those concerning social and moral issues, were anonymous. Relatively many letters were sent by school teachers and farm owners. For those people staying or living abroad – soldiers and missionaries – correspondence with their parish clerk was a means of remaining in contact with their homeland. The use of language in the letters was original and simple.

The letters of parishioners reflect various important concerns of their authors. Most of the letters deal with issues related to church and religious matters. Often, proposals regarding the organization of the church were made, or religious questions were discussed. Several congregation members turned to the clerk in social matters, e.g. the question of welfare services to the poor. The clerk was asked to lend

a helping hand to those in need. Frequently, the letters dealt with school issues. In addition, people entrusted their personal matters, such as family problems, with the clerk. People wrote about their relationships with their husbands/wives or with children. Several letters concentrated on moral issues – disgraced girls, adultery and immorality.

The letters reflect the wide variety of issues, which the parish clerks needed to deal with in their frequent communication with their parishioners. The correspondence reflect their authors' worldview, living conditions, mentality and attitude to the surrounding environment, thus being a valuable source for researchers interested in issues concerning mentality, daily routine, as well as, church, educational and social history. In addition, the correspondence abounds with material concerning the history of the language. The letters sent to parish clerks by ordinary people are definitely worth greater research and publishing.

Резюме: Письма пасторов Вильяндимаа, как исторический источник в 1880–1915 гг.

Пирет Йогисуу

Письма обычного человека являются интересным историческим источником, который до настоящего времени использовался относительно мало. Конечно же, использование такого материала ограничивала разбросанность писем по различным архивам.

Во второй половине XIX века возникло пасторство, состоящее из пасторов эстонской национальности. Пасторы-эстонцы завоевали доверие народа, улучшились отношения между приходом и прихожанами. Пастор превратился в ведущую фигуру местной церковной, культурной и духовной жизни. Подъем начавшегося на рубеже столетий национального движения, увеличил веру народа в себя и общественную активность. Более тесными стали контакты между пастором и приходом, члены прихода научились доверять свои душевные проблемы пастору. Вильяндимаа в конце XIX века была одним из самых развитых регионов Эстонии, бросаясь в глаза, как экономическим достатком, так и участием в национальном движении.

В приходах Паулузе в Вильянди, Колга-Яани и Хельме на рубеже веков служили авторитетные и имеющие всеобщее уважение в приходе пасторы, среди корреспонденции которых можно обнаружить несколько представляющих интерес обычных писем. Переписка пасторов прихода Паулузе в Вильянди и Колга-Яани содержала в большом количестве письма прихожан, а переписка между пасторами из Хельме и обычными людьми была напротив редкой. Корреспонденция хельмеских пасторов была в основном официальной. Большое количество писем в приходе Паулузе в Вильянди обусловила величина прихода, общая активность людей и авторитетная позиция пастора в народе, это особенно проявилось в Колга-Яани, где пастором был Виллем Рейман. Малое количество писем в Хельме можно объяснить относительной непопулярностью в народе пастора Георга Койка. Конечно, возможно, что письма просто не сохранились.

Об авторах писем, к сожалению, данных немного, в основном известно только имя и место написания письма. Много анонимных писем, особенно среди писем, касающихся социальных и нравственных тем. Среди авторов относительно много учителей и хозяев хуторов. Через пастора связь с родиной поддерживали находящиеся или проживающие за границей члены прихода – солдаты и миссионеры. Язык обычных людей был своеобразным и народным.

Письма прихожан отражают различные, важные для авторов проблемы. В большинстве рассматриваются церковные и религиозные вопросы. Часто вносили различные предложения, связанные с организацией церковной жизни или обсуждали вопросы веры. Многие члены прихода обращались к пастору по социальным вопросам, например, по делам попечительства бедных. Пастора просили помочь тем, кто терпит нужду. Часто писали о школьных проблемах. Пастору осмеливались доверять и личные проблемы,

например семейные. Писали о том, как складываются отношения с супругом или детьми. Многие письма затрагивали вопросы морали – ставшие на плохой путь девушки, нарушение брака, безнравственный образ жизни.

В письмах открывается большой ареал деятельности пастора и тесное общение с прихожанами, в них отражается образ мышления автора, тогдашний быт, менталитет и отношение к окружающему, предлагая, таким образом, интерес исследователям как истории менталитета и быта, так и истории церкви, образования и социальной жизни. Кроме того в них содержится в большом количестве материал по истории языка. Письма, отправленные пастору обычными людьми, заслуживают большего, чем сейчас опубликования и использования.